

Komitet Żydowski w Olsztynie (1946–1949)

RYSZARD TOMKIEWICZ

Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

DOI: <https://doi.org/10.26774/rzz.166>

01/2017

**ROCZNIK
ZIEM
ZACHODNICH**

Publikacja dostępna na licencji **Creative Commons Uznanie autorstwa – Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe**. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów. Zezwala się na wykorzystanie publikacji zgodnie z licencją – pod warunkiem zachowania niniejszej informacji licencyjnej oraz wskazania Ośrodka „Pamięć i Przyszłość” jako właściciela praw do tekstu.

Od roku 1944 większość przedwojennych instytucji i organizacji żydowskich o charakterze politycznym, społecznym i kulturalnym, też młodzieżowych, została odbudowana (prócz tych uznanych za rewizjonistyczne bądź faszystowskie, ewentualnie wrogie ZSRR). Tworzone też były struktury mające zapewnić wsparcie i koordynację opieki socjalno-bytowej ludności żydowskiej pozostałej na ziemiach polskich bądź zamierzającej się tu osiedlić, czy też tylko przemieszczającej się przez ten obszar. Najważniejszą instytucją powołaną do reprezentowania ludności żydowskiej wobec władz oraz zajmującą się wszelkimi sprawami dotyczącymi tej nacji był utworzony jesienią 1944 r. Centralny Komitet Żydów w Polsce. I choć sam Komitet oficjalnie był przychylny nowym władzom, to jego poszczególni członkowie różnili się w kwestii akceptacji nowego ustroju, co odpowiadało ich zróżnicowanej orientacji politycznej¹. W terenie powstawały wojewódzkie struktury Komitetu Żydów w Polsce.

W drugiej połowie stycznia 1946 r. do Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie trafiło zawiadomienie (odręcznie napisane na kartce wyrwanej z zeszytu) o utworzeniu w dniu 21 stycznia 1946 r. Wojewódzkiego Komitetu Żydów w Polsce (dalej: KŻP)². W tym czasie była to jedna z dziewięciu takich struktur w kraju. W związku z tym, że w Okręgu Mazurskim (i potem, od końca czerwca 1946 r. w województwie olsztyńskim) niewiele było ludności żydowskiej, poza strukturą olsztyńską nie powoływano komitetów w mniejszych jednostkach administracyjnych. I choć w kolejnych miesiącach także w 19 powiatach regionu osiedlały się osoby żydowskiej narodowości, potrzebujące opieki i wsparcia, to jednak brakowało funduszy na instytucjonalne rozszerzenie działalności Komitetu poza stolicę województwa. Zatem wszystkimi sprawami Żydów mieszkających na terenie Warmii i Mazur zajmował się Wojewódzki KŻP.

Na podstawie dostępnych materiałów stwierdzić można, że olsztyńska siedziba KŻP zmieniała się kilkakrotnie. Pierwszy znany adres to ul. Grunwaldzka 2, m. 5. Już w połowie lutego tego roku podano, że lokal Komitetu znajdował się w mieszkaniu przy ul. Niepodległości 5, m. 3 (w niektórych dokumentach podawano inny numer lokalu – 2)³. Do Komitetu należało też mieszkanie przy ul. Warszawskiej, gdzie prowadzono magazyn. Ostatnia siedziba Komitetu, od grudnia 1948 r., mieściła się przy ul. Dąbrowszczaków (wówczas: Stalina 26, m. 1). Pomieszczenie to uprzednio zajmowała organizacja o nazwie Zjednoczenie Syjonistów Demokratów, którego jednak większość członków wyjechała z Olsztyna w roku 1948 i stowarzyszenie to w praktyce przestało istnieć. W świetle powyższej informacji na razie trudna

1 B. Szaynok, *Komuniści w Polsce (PPR/PZPR) wobec ludności żydowskiej (1945–1953)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” nr 5 (2/2004), s. 188.

2 Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Wojewódzki Komitet Żydowski w Olsztynie (dalej: WKZ), sygn. 487, t. 2, Protokoły posiedzeń Zarządu WKZ (1946–1948), Zawiadomienie z 21 I 1946, k. 1.

3 *Ibidem*, t. 17, Nieruchomości Gminy Żydowskiej w Olsztynie [1946–1948], Notatka na temat siedziby Komitetu w Olsztynie do Centralnego KŻP w Warszawie, II 1946, k. 1; Notatka dla Powiatowej Władzy Administracyjnej Ogólnej w Olsztynie, 12 X 1946, k. 3; por. też APO, Wstęp do Inwentarza zespołu WKZ w Olsztynie.

do zweryfikowania wydaje się informacja z wiosny 1947 r., jakoby już wówczas siedziba Komitetu mieściła się pod tym adresem⁴.

Podczas zebrania organizacyjnego, na które przybyło 57 osób, wyłoniono prezydium Zarządu Wojewódzkiego KŻP. Prezesem został Michał Szaft, wiceprezesem Leon Jakubowicz, sekretarzem Mieczysław Woksman, a kasjerem Samuel Goldberg. W składzie Zarządu znaleźli się też Józef Sztajnberg i Jakub Landau⁵. Pierwsze zmiany personalne nastąpiły w czerwcu tr., co wynikało z nowych ustaleń odnoszących się do składu władz Centralnego KŻP⁶. Z Olsztyna wysłano informację i do Centralnego KŻP, i do Starostwa Powiatowego w Olsztynie, że już 27 maja 1946 r. ustalono „według klucza partyjnego” nowy skład Zarządu, choć w dostępnym materiale nie widnieją szczegóły tego podziału⁷.

Z pierwszego składu pozostał tylko prezes – Michał Szaft. Na sekretarza wybrano Marię Lewin. Pozostali członkowie Zarządu to: Mojżesz Białobrzeg (wyjechał z miasta już w lipcu 1946), Jakub Gurwicz, Nusen Nożyk, Symena Nutkiewicz i Leon Wołyniec (wyjechał z miasta w sierpniu 1946). Renata i Witold Gieszczyńscy podają, że w tym czasie zatrudniano również Jerzego Sokalskiego (jako buchaltera). Pracował też Szaja Diamand (magazynier, kancelarzysta), Nachman Malina (wartownik) oraz Gutman Gendlin (określany jako sprzątac)⁸.

Na przełomie 1946 i 1947 r. dokonano reorganizacji struktur Komitetów Żydowskich w całym kraju i wówczas każdy z pracowników olsztyńskiego KŻP został ponownie zatrudniony na nowych, nieznanych bliżej warunkach⁹. Zmiany kadrowe odnotowano natomiast wiosną 1947 r. Nadal funkcję prezesa sprawowała ta sama osoba. Sekretarzem Komitetu został Jakub Gurwicz, a nowymi członkami władz Komitetu Żydowskiego w Olsztynie zostali: Pinkus Hass, Nowsza Bauman i Nachman Malina (wymieniany wcześniej jako wartownik w siedzibie olsztyńskiego komitetu)¹⁰.

4 *Ibidem*, Przydział lokalu na cele biurowe, wydany przez Wydział Kwaterunkowy Zarządu Miejskiego (nr 6121/48), Olsztyn 9 XII 1948, k. 14; *ibidem*, t. 8, Sprawozdania z działalności KŻP w Olsztynie [1946–1949], k. 29; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności, 1 II – 22 IV 1949; *ibidem*, t. 16, Działalność KŻP w Olsztynie [1946–1949], k. 49; *ibidem*, Informacja na temat władz WKŻ w Olsztynie, 25 III 1947; k. 136. Pismo Jerzego Sokalskiego do Wydziału Administracyjno-Politycznego Zarządu Miejskiego w Olsztynie, 7 V 1949; por. też: R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *Żydzi na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej. Zarys problematyki*, „Pamięć i Sprawiedliwość” nr 10 (2/2006), s. 234.

5 APO, WKŻ, t. 2, Zawiadomienie z 21 I 1946 r., k. 1; por. też: R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *op. cit.*, s. 234.

6 APO, WKŻ, t. 16, Pismo do WKŻ w Olsztynie z Centralnej Komisji Międzypartyjnej, Warszawa, 14 VI 1946, k. 15.

7 *Ibidem*, t. 2, Pismo z WKŻ do Starostwa Olsztyna, 13 VI 1946, k. 7; t. 8, Jednorazowe sprawozdanie organizacyjne, 3 VII 1946, k. 4; Sprawozdanie z działalności, I półrocze 1946, k. 10.

8 R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *op. cit.*, s. 234, przypis 18.

9 APO, WKŻ, t. 4, Zarządzenia wewnętrzne Prezesa WKŻ w Olsztynie [1946–1947], Zarządzenia nr 13 z 31 XII 1946, k. 7.

10 *Ibidem*, t. 16, Informacja na temat władz WKŻ w Olsztynie, 25 III 1947, k. 49; por. też R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *op. cit.*, s. 234, przypis 18.

Rok 1947 okazał się przełomowy dla olsztyńskiej placówki. Najpierw, w dniach 28–30 lipca 1947 r. rewident Dawid Sadowski z Warszawy przeprowadził kontrolę działalności Wojewódzkiego KŻP¹¹. Bez zarzutu prowadzony był np. magazyn, w którym panował „absolutny porządek” (prowadził go Jerzy Sokalski, od czerwca 1947 r. sekretarz Zarządu). Kontroler ze stolicy zauważył też, że w istocie całą działalność Komitetu wykonywał przewodniczący Michał Szaft, o którym w raportach pisano m. in., że „trzymał olsztyńską placówkę w ryzach”. Pozostali pracownicy podobno nie byli zbyt aktywni, w związku z czym praca Zarządu nie zawsze przebiegała rytmicznie, choć większych problemów z tym związanych nie odnotowywano, bo i skala działalności nie była duża. Sadowski stwierdził wręcz, że w Komitecie pracy jest tak niewiele, że należałoby zwolnić woźnego i sprzątaczkę.

We wrześniu 1947 r. porzucił pracę dotychczasowy przewodniczący Komitetu w Olsztynie – Michał Szaft. Podano, że jako podejrzany o przestępstwa dewizowe ukrywał się przed organami Bezpieczeństwa Publicznego. W Olsztynie ponownie pojawił się inspektor Dawid Sadowski. Nie stwierdził, podobnie jak miesiąc wcześniej, większych uchybień, choć zakwestionował zbyt wysokie wynagrodzenie pobrane za dwa wakacyjne miesiące 1947 r. przez prezesa i buchaltera Komitetu. Po tej kontroli nastąpiła zmiana dotycząca olsztyńskiej jednostki. Od 20 września 1947 r. dotychczasowy Komitet stał się Delegaturą Centralnego KŻP, kierowaną przez buchaltera – Jerzego Sokalskiego. Sekretarzem został Szymon Szafirstein, dokooptowany do składu Zarządu 16 sierpnia tr. Powołana też została czteroosobowa Komisja, której celem była kontrola pracy jednostki. Kilka miesięcy później, w sprawozdaniu z działalności dotyczącym maja 1948 r., znalazła się informacja, że w prezydium Delegatury olsztyńskiej zasiadali: Jerzy Sokalski (prowadzący także wydział młodzieżowy) i Szymon Szafirstein oraz Symena Nutkiewicz wymieniana już w składzie Zarządu w czerwcu 1946 r. oraz niejaka Wazońska [Wrzońska?]¹².

W pierwszym półroczu 1946 r. działalności Zarząd Wojewódzkiego KŻP zbierał się dziesięciokrotnie. W następnych miesiącach starano się, by posiedzenia odbywały się regularnie, dwa razy w miesiącu. W ostatnim okresie działalności zebrania odbywały się znacznie rzadziej i nieregularnie.

Na mocy okólnika wydanego przez Ministerstwo Administracji Publicznej jeszcze w lutym 1945 r. ludności żydowskiej przyznano prawo do wykonywania praktyk i obzędów związanych z kulturą i religią (łącznie rytualne), synagogami, miejscami pochówków, do prowadzenia działalności oświatowej i charytatywnej (kierowanie sierocińcami, przytułkami, kuchniami koszernymi). Kongregacjami kierował Zarząd, na którego czele stał przewodniczący. Skład Prezydium Zarządu musiał być zatwierdzony przez lokalnego przedstawiciela władz administracyjnych. W Olsztynie początkowo Zarządem Kongregacji kierował prezes Wojewódzkiego KŻP Michał Szaft,

11 APO, WKŻ, t. 8, Sprawozdanie z rewizji działalności powiatowego Komitetu Żydowskiego w Olsztynie, 28–30 VII 1947, k. 33–34.

12 *Ibidem*, t. 2, Odpis protokołu posiedzenia Zarządu WKŻ z 16 V 1948 r., k. 20; t. 8, Sprawozdanie opisowo-cyfrowe za rok 1947, k. 11; Sprawozdanie rewidenta Dawida Sadowskiego z delegacji służbowej do Olsztyna, w okresie 19–20 IX 1947 r., w sprawie reorganizacji Komitetu, k. 32.

a od jesieni 1947 r. Szymon Szafirstein. W dokumencie z grudnia 1947 r. w składzie Zarządu Kongregacji Wyznaniowej w Olsztynie widnieli także: Oskar Szlajf (zastępca prezesa), Jerzy Sokalski (sekretarz) oraz Mowsza Aizengart i Pinkus Hass¹³. W maju 1948 r. liczbę wiernych w Żydowskiej Gminie Wyznaniowej w Olsztynie oceniano na 190 osób¹⁴.

*

Do 23 maja 1945 r. rzeczywistą władzę w Okręgu Mazurskim sprawowały komendantury radzieckie. Jednak także po tej dacie, gdy w większości miast regionu dokonano symbolicznego aktu przekazania władzy administracyjnej stronie polskiej, Armia Czerwona nadal była obecna, a samowola jej żołnierzy jeszcze długo wyznaczała tamtą rzeczywistość. W Olsztynie i w miastach Warmii i Mazur wprawdzie jednostkowe przypadki osadnictwa notowano wiosną 1945 r., ale rzeczywisty napływ ludności rozpoczął się na tym obszarze dopiero po maju tr.

Wśród Żydów osiedlających się i żyjących w Polsce w pierwszych latach powojennych prócz ocalonej z zagłady ludności cywilnej, wyróżnia się grupę byłych więźniów obozów koncentracyjnych i żołnierzy walczących w oddziałach partyzanckich. W przypadku Warmii i Mazur osiedlający się tu Żydzi w większości byli przesiedleńcami z dawnych Kresów Wschodnich i dla wielu z nich Olsztyn był tylko tymczasowym etapem w dalszej wędrówce. O ile np. wiosną 1946 r. w Polsce liczbę społeczności żydowskiej określano na ok. 180–240 tys. osób, o tyle w Olsztynie w omawianym okresie, tj. do 1949 r., jednorazowo rzadko ewidencjonowano więcej niż ok. 200 osób deklarujących przynależność do narodu żydowskiego. Na przykład według danych z czerwca 1946 r. przez Olsztyn przejechało 363 Żydów z Wileńszczyzny, choć w mieście osiedliło się z tych transportów zaledwie 16 osób¹⁵.

Do obowiązków Salomona Garbuza, kierownika komórki repatriacyjnej olsztyńskiego Komitetu, należały np. wizyty na dworcu kolejowym, gdy pojawiał się pociąg z ludnością żydowską. Organizował pomoc doraźną, zwłaszcza żywnościową, czasem też finansową. Chętnym na czas postoju załatwiał pobyt w domu noclegowym. Wspierał także tych, którzy nawet nie opuszczali dworca, czekając na dalszy transport. Informował o możliwościach osiedlenia się w województwie olsztyńskim¹⁶.

13 *Ibidem*, t. 16, Skład Zarządu; M.H. Zamojski, *Polacy i Żydzi. Dzieje sąsiedztwa – dzieje waśni. Historia stosunków polsko-żydowskich*, Warszawa 2012, k. 75.

14 APO, WKŻ, t. 17, Wykaz mienia rolniczego i nierolniczego znajdującego się w posiadaniu „wyznania mojżeszowego”, 10 V 1948 r., k. 8.

15 R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *op. cit.*, s. 235; E. Reale, *Raporty. Polska 1945–1946*, Warszawa 1991, s. 237, 239, 241.

16 APO, WKŻ, t. 8, Sprawozdanie z działalności Okręgowego Komitetu Żydowskiego w Olsztynie, IX 1946, k. 15.

W zebraniu założycielskim Wojewódzkiego KŻP w Olsztynie w trzeciej dekadzie stycznia 1946 r. – jak wspomniano – wzięło udział prawie 60 osób. Na początku lutego tr. w rejestrach Komitetu było już zapisanych ponad 150 osób, które zdecydowały się ujawnić swoją narodowość i tym samym znalazły się w ewidencji. W kolejnych miesiącach, na podstawie danych, jakimi dysponował Wojewódzki KŻP, liczba osób zarejestrowanych wahała się od ok. 200 do 230–240 osób (wyjątek stanowiły luty i maj 1947 r., gdy odnotowano więcej osób, por. tabela niżej). Odnotowywane różnice były wynikiem ruchów migracyjnych. Tendencja taka utrzymywała się też w kolejnych miesiącach¹⁷.

Tabela 1. Ludność żydowska w Olsztynie w latach (1946–1949)

Data	Liczba zarejestrowanych	(w tym mężczyźni)	(w tym kobiety)
21 I 1946	57	-	-
1 II 1946	153	90	63
1 VII 1946	228	-	-
31 VII 1946	237	128	109
1 IX 1946	229	-	-
1 II 1947	289	-	-
1 V 1947	266	145	121
31 VII 1947	237	128	109
31 VIII 1947	210	-	-
1 I 1948	213	110	103
1 IV 1948	219	115	104
30 VI 1948	193	98	95
1 I 1949	132	65	67
31 III 1949	119	58	61
22 IV 1949	119	-	-

– brak danych

Źródło: APO, WKŻ w Olsztynie, sygn. 487, t. 8. Sprawozdania z działalności WKŻ (1946–1949) oraz R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *Żydzi na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej. Zarys problematyki*, „Pamięć i Sprawiedliwość” nr 10 (2/2006), s. 235.

17 *Ibidem*, Jednorazowe sprawozdanie organizacyjne, 3 VII 1946, k. 4; Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Komitetu Żydów w Olsztynie, I półrocze 1946, k. 10; Sprawozdanie z działalności, VIII 1946, k. 14; Sprawozdanie z działalności, IX 1946, k. 15.

Tabela 2. Grupy wiekowe ludności żydowskiej
w województwie olsztyńskim (stan na 1 stycznia 1947 r.)

Grupy wiekowe	%
poniżej 3 lat	3,01
4–6	13,16
7–14	3,38
15–20	5,64
21–45	70,30
46–55	3,38
56–65	1,13
powyżej 65 lat	0

Źródło: R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *Żydzi na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej. Zarys problematyki*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 10 (2/2006), s. 237.

W skali kraju, w strukturze zawodowej ludności żydowskiej przeważali tzw. pracownicy umysłowi, przedstawiciele wolnych zawodów i urzędnicy oraz rzemieślnicy, zazwyczaj prowadzący zakłady krawieckie, kamasznicze, szewskie i fotograficzne. Szacowano, że w dwóch pierwszych latach powojennych w skali kraju ok. 40 tys. ludności żydowskiej miało zatrudnienie w przemyśle państwowym oraz instytucjach samorządowych i społecznych. W spółdzielczości zatrudniano ponad 3 tys. Żydów¹⁸.

Także w Olsztynie większość osiedlonych Żydów miała zatrudnienie. W sprawozdaniu z działalności Wojewódzkiego KŻP za rok 1947 znalazła się informacja, że w związku z tym, że Olsztyn był miastem niemal zupełnie pozbawionym przemysłu (poza niewielką fabryką zapałek, przeniesioną na początku 1948 r. do Gdańska, w której jednak nie zatrudniano osób narodowości żydowskiej), to większość osiedlających się tu Żydów znajdowała zatrudnienie w miejscowej administracji, w instytucjach państwowych, samorządowych i spółdzielczych. Prowadzono też warsztaty rzemieślnicze i sklepy. W tym zestawieniu znalazło się również wyszczególnienie dotyczące statusu materialnego tej ludności. Stwierdzono, że ok. 5% osób z tej populacji jest dobrze sytuowanych, a ok. 15% bardzo słabo. Pozostali (ok. 80%) sytuowali się w klasie ludzi zarabiających „średnio”, ze wskazaniem na kategorię „nieco poniżej średniej”¹⁹.

18 *Ibidem*, t. 3, Protokoły z narad przewodniczących KŻ w Polsce i posiedzenia Prezydium CKŻ [1946], Protokół z narady kierowników Wojewódzkich i Okręgowych Wydziałów Produktywizacji KŻ, 15 XII 1946, k. 23; Rezolucja podjęta na naradzie kierowników Wojewódzkich i Okręgowych Wydziałów Produktywizacji, 15 XII 1946, k. 26; t. 8, Sprawozdanie z działalności, VI 1946, k. 1; Sprawozdanie z działalności, VII 1946, k. 13.

19 *Ibidem*, Sprawozdanie opisowo-cyfrowe za rok 1947, k. 18.

Tabela 3. Grupy zawodowe ludności żydowskiej
w województwie olsztyńskim (stan na 1 stycznia 1947 r.)

Zawód	Liczba (w %)
Urzędnicy	17,29
Rzemieślnicy	12,03
Kupcy	8,27
Robotnicy	7,14
Pracujący na roli	2,63
Wolne zawody	1,89
Różne	16,54
Uczący się	4,51
Bez zawodu	29,70
Ogółem	100,00

Źródło: R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *Żydzi na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej. Zarys problematyki*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 10 (2/2006), s. 233.

Żydzi stanowili także pewną grupę wśród pracowników urzędów bezpieczeństwa, choć dotyczyło to szczególnie województw szczecińskiego i wrocławskiego (po 18,7%), katowickiego (14,6%), łódzkiego (14,2%), warszawskiego (13,6%), gdańskiego (12,0%) i lubelskiego (10,1%)²⁰. Z analizy, jaką przeprowadzili Renata i Witold Gieszczyńscy, w odniesieniu do Warmii i Mazur przyjąć można, że na siedmiu wyższych funkcjonariuszy bezpieczeństwa publicznego w województwie trzech miało żydowskie korzenie. I choć procentowo był to faktycznie wysoki wskaźnik, to w liczbach bezwzględnych udział Żydów w strukturach bezpieczeństwa publicznego nie był aż tak znaczący²¹.

*

20 Por. m.in.: H. Zamojski, *op. cit.*, s. 257, 258; K. Szwaagrzyk, *Żydzi w kierownictwie UB. Stereotyp czy rzeczywistość*, Biuletyn IPN, nr 58 (11/2005), s. 37–42.

21 Szerzej na ten temat zob.: R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *op. cit.*, s. 239; A. Grabski, *Działalność komunistów wśród Żydów w Polsce (1944–1949)*, Warszawa 2004, s. 34–37; M.J. Chodakiewicz, *Po zagładzie. Stosunki polsko-żydowskie 1944–1947*, Warszawa 2008, s. 54; zob. też S. Korboński, *Polacy, Żydzi i Holocaust*, Warszawa 2011, s. 74–79 oraz spostrzeżenia włoskiego ambasadora na ten temat, E. Reale, *op. cit.*, s. 242.

Jak podają Renata i Witold Gieszczyńscy, zadania olsztyńskiego przedstawicielstwa Centralnego KŻP sprowadzały się do tego, by „przyjąć ludności żydowskiej z pomocą materialną (pieniądze, żywność) i moralną, a także dopomóc Żydom w urządzaniu się i utrzymaniu pracy”²². W ramach pomocy mieściło się także szczególne zainteresowanie osieroconymi dziećmi. Udzielano też porad prawnych. Zatem aktywność olsztyńskiego Komitetu nie odbiegała od działalności podobnych jednostek na terenie kraju. Potrzeby były ogromne. Tak relacjonował sytuację większości Żydów w Polsce ówczesny ambasador Włoch Eugenio Reale: „Ich warunki życiowe są godne pożałowania. Ci, którzy powrócili z obozów pracy, są wycieńczeni głodem, torturami, tragicznymi przeżyciami. Wielu z nich jest chorych, wielu cierpi na gruźlicę. Prawie wszyscy mają nadszarpnięty system nerwowy i żyją w nieustannym gorzkim przygnębieniu. Wielu z nich utraciło rodziny i wszystko to, co posiadali”²³.

Wprawdzie w materiałach archiwalnych dotyczących olsztyńskiego Komitetu można znaleźć stwierdzenie, że działalność swoją opierano „na wpływach dobrowolnych ofiar różnych instytucji i osób prywatnych”, następnie rozdysponowywanych pośród osób potrzebujących²⁴, to oczywiście nie było to jedyne źródło dochodu. Pozyskiwano dotacje z Centralnego KŻP, choć nie zawsze – jak to np. miało miejsce w styczniu 1949 r. – kwoty te były wystarczające. W tym czasie, a więc w ostatnim okresie istnienia KŻP, do Olsztyna przekazano dotację w wysokości 10 tys. zł, co było kwotą na tyle niską, że zdecydowano, by dodatkowo zaciągnąć trzy pożyczki bankowe, w sumie na 18 tys. zł²⁵.

Na prowadzenie działalności wsparcie finansowe i rzeczowe otrzymywano od założonej w 1914 r. w USA organizacji o nazwie Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Rozdzielczy (American Jewish Joint Distribution Committee), potocznie zwanej „Joint”. Środki pochodziły przede wszystkim z darowizn Żydów mieszkających w Stanach Zjednoczonych. Zalecano, by szczególną opieką otoczyć osoby repatriowane z terenu Związku Radzieckiego, co w przypadku Warmii i Mazur miało szczególne znaczenie. Wiadomo, że w sierpniu 1946 r. do Olsztyna dotarła informacja, że Komitet powinien zająć się przygotowaniem wniosków o dodatkowe wsparcie finansowe, które można było pozyskać z centralnej Sekcji Opieki nad Osamotnionym Dzieckiem Żydowskim²⁶. Podobno także wcześniej istniała taka możliwość, jednak informacje na ten temat potraktowano w Olsztynie zbyt opieszale, toteż pieniądze na pomoc dla dzieci żydowskich nie trafiły wówczas na Warmię i Mazury.

22 Cytat za: R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *op. cit.*, s. 234.

23 E. Reale, *op. cit.*, s. 238.

24 Sokalski w ten sposób chciał wynegocjować obniżenie podatku od nieruchomości za lokal przy Warszawskiej i prosił prezydenta miasta o „łaskawe zmniejszenie tej kwoty o 100%”. Sprawa nie była jasna, i dziś trudna do rozwikłania, bo prawdopodobnie chodziło o ten sam lokal, który przydzielono mu jako mieszkanie. APO, WKŻ, t. 17, Pismo WKŻ do Zarządu Miasta Olsztyna, 25 II 1948 r., k. 6.

25 APO, WKŻ, t. 8, Sprawozdanie z działalności, 1 II – 22 IV 1949 r., k. 29.

26 *Ibidem*, t. 16, Pismo z CKŻP do WKŻ w Olsztynie, Warszawa 10 III 1947 r., k. 47; t. 19, Towarzystwo Ochrony Zdrowia przy CKŻ, Oddział w Olsztynie [1946], Okólnik nr 2 dla Oddziałów TOZ, Łódź, 17 VIII 1946 r., k. 2.

W czasie posiedzenia Zarządu KŻP w Olsztynie, zwołanego w sierpniu 1947 r. na wniosek kontrolującego wówczas jednostkę inspektora z Warszawy, postanowiono pomoc materialną wydawać potrzebującym jedynie wówczas, gdy uprzednio złożone zostało stosowne podanie z uzasadnieniem, co miało ograniczyć ewentualne nadużycia. Jednocześnie przyzwolono, by w sytuacji nagłej potrzeby (gdy nie było możliwe zwołanie władz Delegatury) decyzję o wypłacie zapomogi podejmował prezes po skonsultowaniu tej decyzji przynajmniej z jednym z członków Zarządu²⁷. Zapomogi zazwyczaj nie mogły przekraczać 500 zł. Według ustaleń opartych na materiałach archiwalnych, np. w roku 1947 w Olsztynie żywność wydano 1012 razy, odzież – 525 razy, natomiast materialnie wsparto potrzebujących 887 razy²⁸.

Niekiedy członkowie Zarządu Komitetu decydowali się na poszukiwanie pomocy u lokalnych władz administracyjnych. Już w drugim miesiącu działalności, wiosną 1946 r., wystosowano pismo do wojewody olsztyńskiego Zygmunta Robla, by ten wskazał w mieście budynki, w których możliwe byłoby zorganizowanie schroniska dla repatriantów ze wschodu narodowości żydowskiej. Od wóldarza województwa oczekiwano też pomocy organizacyjno-technicznej przy zorganizowaniu warsztatów rzemieślniczych dla tej ludności. W lipcu tr. podobnej treści pismo wysłano do prezydenta miasta Tadeusza Pałuckiego. Proszono go o przydział lokalu („słonecznego, możliwie z ogródkiem”) na zorganizowanie przedszkola dla 28 żydowskich dzieci²⁹.

W grudniu 1946 r. szef Wojewódzkiego KŻP wystosował do Zarządu Miejskiego w Olsztynie pismo w sprawie zamiaru odzyskania przez Gminę Żydowską trzech domów, położonych przy ul. Grunwaldzkiej, a także domu przy ul. Kajki. Prezes Michał Szaft nadmienił, że podstawą do zwrotu tych nieruchomości powinny być zapisy widniejące w Adresbuch Allenstein z roku 1929/1930. Dopiero w połowie marca 1947 r. z Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego napisano, że właścicielem nieruchomości przy ul. Kajki był obywatel Niemiec (Walter Gizeinreich) i dlatego po wojnie nieruchomość ta przeszła prawnie na własność Skarbu Państwa i nie należy się Gminie Żydowskiej. Powoływano się jednak na zapisy znacznie późniejsze, bo z księgi pochodzącej z roku 1939, gdy w III Rzeszy sytuacja żydowskich właścicieli nieruchomości zazwyczaj była już zupełnie inna niż w roku 1930³⁰.

Formą wsparcia dla podopiecznych była pomoc żywnościowa, w tym także zakładanie „kuchni ludowych”. W pierwszym półroczu działalności Komitetu, z prowadzonej przez tę instytucję stołówki dziennie korzystało ok. 60 osób. Jednak jeszcze przed początkiem wakacji 1946 r., z powodu braku dotacji, jadalnię zamknięto, a jak wynika z okresowych sprawozdań, już wcześniej bywało, że posiłki wydawano

27 *Ibidem*, t. 2, Protokół z posiedzenia Zarządu WKŻ, 16 VIII 1947 r., k. 10.

28 R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *op. cit.*, s. 236.

29 APO, WKŻ, t. 8, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego KŻP w Olsztynie, I półrocze 1946, k. 10; t. 16, Pisma z 12 III i 31 VII 1946 r., k. 7, 19.

30 *Ibidem*, t. 17, Pismo z WKŻ do Zarządu Miejskiego w Olsztynie, 6 XII 1946, k. 4; Pismo z 17 III 1947 r., k. 5; por. też R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *op. cit.*, s. 234.

tam nieregularnie³¹. Pomoc przede wszystkim miała trafiać do rodzin, w których były dzieci (np. w połowie 1946 r. udzielano wsparcia 45 najmłodszym) i młodzież, a więc zazwyczaj osobom uczącym się lub pracującym, w przedziale wiekowym między 15. a 21. rokiem życia (w połowie 1946 r. było to zaledwie 27 osób spośród tych zewidencjonowanych w rejestrach Komitetu w Olsztynie). Początkowo udzielano jedynie pomocy żywnościowej, ale stopniowo sytuacja Komitetu poprawiała się na tyle, że pod koniec sierpnia 1946 r. zaczęto też wypłacić pewne kwoty w gotówce (np. po ok. tysiąc złotych jednorazowego wsparcia wypłacono wówczas 30 osobom dorosłym, natomiast 25 tys. zł rozdysponowano wśród 31 dzieci). Jesienią 1946 r., podobnie jak w roku następnym, rozdzielono w Olsztynie konserwy rybne, puszkowane mleko skondensowane, mąkę, miód, marmoladę, kakao i czekoladę³².

Ważnym kierunkiem działań Wojewódzkiego KŻP było wspieranie rozwoju edukacji, zdobycia zawodu i pomoc przy znalezieniu pracy, co miało szczególne znaczenie wobec ograniczonych możliwości zatrudnienia (poza rolnictwem) na terenie Warmii i Mazur. Nie mniej aktualna była pomoc przy rozpoczęciu samodzielnego życia w nowym miejscu, odnosząca się zwłaszcza do tych młodych ludzi, którzy w następstwie wojny i okupacji nie mieli wsparcia rodzinnego. Prowadzono kursy na miejscu, opłacano wyjazdy na szkolenia do innych miast.

W strukturze Centralnego KŻP działał m.in. Wydział Szkolny. Już w roku szkolnym 1946/1947 zorganizowano na terenie kraju 28 placówki oświatowe, a w roku 1947/1948 było to 33 jednostki, w których uczyło się ok. 3 tys. uczniów. Zajęcia, programowo zbliżone do tych w szkołach powszechnych, poszerzone były o naukę języka i literatury jidysz, języka hebrajskiego i historii Żydów. Na przykład w sierpniu 1948 r., w związku z planowanym otwarciem w nowym roku szkolnym trzech gimnazjów zawodowych w Łodzi, we Wrocławiu i w Wałbrzychu, do Olsztyna przysłano na ten temat informację. Zalecano, by lokalny Komitet rozpropagował ideę nauki dzieci żydowskich w systemie trzyletnich gimnazjów zawodowych, po których – jak zapewniano – można było kontynuować naukę na studiach wyższych typu politechnicznego³³.

Ważną rolę w kwestii aktywizacji zawodowej młodych ludzi, przygotowania ich do wykonywania zawodów rzemieślniczych oraz ewentualnego podjęcia pracy na roli, odgrywała Organizacja Rozwoju Twórczości (ORT), której rodowód sięgał XIX w.³⁴ Po 1945 r. stowarzyszenie wznowiło działalność jako „ORT – Organizacja Twórczości”, z tymczasową siedzibą w Warszawie. W związku z tym, że w Olsztynie nie powstał

31 APO, WKŻ, t. 2, Protokół, 12 IV 1946 r., k. 3.

32 *Ibidem*, t. 8, Sprawozdanie z działalności WKŻ w Olsztynie, VI 1946 r., k. 2; Sprawozdanie, VIII 1946 r., k. 14; Sprawozdanie opisowo-cyfrowe za rok 1947, k. 19; t. 19, Rozdzielniki nr 66 z 11 IX 1946 r. i nr 72 z 19 XI 1946 r., k. 60, 61.

33 *Ibidem*, t. 16, Pismo z CKŻ w Polsce, Warszawa 10 VIII 1948 r., k. 112.

34 W kraju niejednokrotnie używano różnych nazw tej organizacji: Towarzystwo Popierania Pracy Zawodowej i Rolniczej wśród Żydów, Towarzystwo Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów, Towarzystwo Krzewienia Wiedzy Przemysłowej, Rzemieślniczej i Rolniczej wśród Żydów w Polsce, Organizacja Rozwoju Twórczości Przemysłowej Rzemieślniczej i Rolniczej wśród Ludności Żydowskiej w Polsce.

oddział ORT, miejscowa młodzież żydowska miała możliwość nauki w innych częściach kraju, gdzie znajdowały się szkoły zawodowe z warsztatami, a często też z internatami. Prowadzono także sieć bibliotek, wydawano własne publikacje, organizowano kursy, np. szewskie (sześciomiesięczne) lub krawieckie (ośmiomiesięczne), a najuboższym wypłacano stypendia.

Osobną sferą działalności Wojewódzkiego KŻP było zapewnienie opieki medycznej. W 1946 r. przy Komitecie w Olsztynie powstał Oddział Towarzystwa Ochrony Zdrowia (TOZ). Warszawska centrala Towarzystwa zajmowała się na terenie kraju dystrybucją leków dla poszczególnych oddziałów. Tam też była protezownia, w której poszczególne TOZ zamawiały artykuły ortopedyczne. Także z tego źródła gorzej sytuowanym kobietom ciężarnym wypłacano przez pięć miesięcy (trzy przed porodem i dwa po narodzinach dziecka) pomoc finansową (po 1500 zł miesięcznie). Istotną była też profilaktyka i walka z chorobami społecznymi, zwłaszcza gruźlicą. W sierpniu 1946 r. rozesłano do wszystkich województw informację o konieczności ustalenia liczby chorych na tę chorobę i rozpoczęto akcję profilaktycznych badań. Podopieczni TOZ wysyłani byli do sanatoriów przeciwgruźliczych w Bukowcu, a potem w Jarze i w Otwocku, a w lutym 1947 r. uruchomione zostało sanatorium przeciwgruźlicze dla dzieci żydowskich³⁵.

W 1946 r. w olsztyńskim oddziale TOZ zatrudniono jedną felczerkę i jedną pielęgniarkę. Od grudnia 1947 r. zatrudniony był też lekarz, który przyjmował wprawdzie codziennie, ale tylko przez jedną godzinę. Na dwie godziny dziennie zatrudniono drugą pielęgniarkę. Najczęściej udzielano porad medycznych związanych z dolegliwościami dróg oddechowych i moczowych oraz przewodu pokarmowego. W związku z tym, że na miejscu TOZ nie dysponował własnym gabinetem dentystycznym, zdecydowano się podpisać umowę z prywatnym stomatologiem, który przez godzinę dziennie przyjmował potrzebujących. W ramach pomocy udzielanej przez Komitet wydawano też lekarstwa lub refundowano ich zakup. Udzielanie pomocy medycznej w siedzibie TOZ w Olsztynie zawieszono w lutym 1948 r. Z łódzkiej centrali Towarzystwa przysłano wówczas zawiadomienie, że „nie upoważniono nikogo do angażowania lekarza i pielęgniarki dla Oddziału TOZ w Olsztynie”³⁶. Zdecydowano, że wysłany zostanie inspektor z Łodzi, który sam miał zdecydować, czy zasadne jest zatrudnianie sił medycznych przez miejscowy Oddział.

Inną sferą działalności TOZ była rekreacja i zapewnienie młodym ludziom letniego wypoczynku. Na przykład wiosną 1947 r. przesłano zawiadomienie, że prowadzone są zapisy na kolonie dla najmłodszych, w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym³⁷. Zaplanowano trzy turnusy jednomiesięczne. Miejscem wypoczynku były miejscowości na wybrzeżu szczyecińskim oraz Ciechocinek. Typując dzieci

35 APO, WKŻ, t. 19, Okólnik nr 14 z 1 VIII 1946 r., k. 1; Okólnik nr 1 TOZ, Łódź, 17 I 1947 r., k. 14; Okólnik nr 26, Łódź, 2 VI 1947 r., k. 40.

36 *Ibidem*, Pismo z Centrali TOZ do Delegatury TOZ w Olsztynie, Łódź, 2 XII 1947 r., k. 59; Pismo z Centrali TOZ do Delegatury TOZ w Olsztynie, Łódź, 12 II 1948 r., k. 76.

37 *Ibidem*, Okólnik nr 18, Łódź, 3 V 1947 r., k. 30.

na wyjazd wakacyjny, brano pod uwagę stan zdrowia i sytuację finansową rodziny (najmniej zamożni mogli ubiegać się o darmowy pobyt). Dla żydowskiej młodzieży uczącej się urządzano natomiast wczasy (np. w roku 1948 w Łądku – Zdroju), których głównym organizatorem była warszawska Centrala TOZ.

Przejawem aktywności Wojewódzkiego KŻP w Olsztynie stało się również prowadzenie działalności kulturalno-oświatowej, szczerze wspieranej przez Wydział Kultury i Propagandy przy Centralnym KŻP. Organizowano odczyty, koncerty, spotkania autorskie i okolicznościowe akademie. Wspomniany wcześniej Jakub Gurwicz, członek Zarządu KŻP, prowadził świetlicę. Organizowano tam akademie, odbywały się prelekcje oraz zebrania członków Komitetu. Na początku lutego 1946 r. zorganizowano np. spotkanie poświęcone pamięci aktorki Estery Racheli Kamińskiej, współzałożycielki Teatru Żydowskiego w Warszawie. Przyszły 43 osoby. W roku 1947 zorganizowano w Olsztynie „sześć większych imprez” dla ludności żydowskiej i szereg mniejszych, głównie odczytów³⁸.

Kilkakrotnie w siedzibie Komitetu zorganizowano żydowskie święto Chanuka, nawiązujące do wielowiekowych zmagania narodu żydowskiego o wyzwolenie społeczne i narodowościowe. Atrakcją spotkań organizowanych w siedzibie Wojewódzkiego KŻP bywała też loteria fantowa. Prowadzono tam również rozdział macy. Wiadomo np., że w maju 1948 r. w ciągu ośmiu dni w siedzibie Komitetu wydano macę dla 189 mieszkańców. Zbierano pieniądze na Fundusz Świąteczny, wykorzystywany po części na opłatę transportu wspomnianej macy z Gdyni do Olsztyna. Prawdopodobnie ostatnią imprezą, jaką przygotowano w siedzibie olsztyńskiej Delegatury, było spotkanie z okazji piątej rocznicy wybuchu powstania w getcie warszawskim (19 kwietnia 1949 r.). W czasie zebrania, w którym uczestniczyło 58 osób, wygłoszone zostały dwa referaty. Pierwszy, przygotowany przez Jerzego Sokalskiego, nawiązywał do powstania zbrojnego Żydów i jego znaczenia „w ogólnej walce o wolność i demokrację”. Drugi odczyt, wygłoszony przez Szymona Szafirsteina, zatytułowany był *Żydzi a Państwo Izrael*³⁹.

Ponadto pracownicy najpierw Komitetu, a potem Delegatury w Olsztynie, stanowili komórkę pośredniczącą w załatwianiu różnych spraw dotyczących egzystencji Żydów mieszkających w Olsztynie i na Warmii i Mazurach. Przekazywano też lokalnej społeczności informacje ważne, napływające ze struktur centralnych. Na przykład we wrześniu 1946 r. dotarła wiadomość, że działające w Stanach Zjednoczonych organizacje żydowskie, za pośrednictwem Komisji „Hilfe und Aufbau” z Zurychu, prosiły o przysłanie danych wszystkich niewidomych Żydów z terenu województwa, bo zamierzano udzielić im pomocy.

Zajmowali się też wieloma innymi problemami, czasem nietypowymi, pojawiającymi się na przestrzeni kilku lat działalności, jak chociażby sprawą pewnej kobiety

38 *Ibidem*, t. 2, Protokół z posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego KŻP, 16 VIII 1947 r., k. 10; t. 8, Sprawozdanie opisowo-cyfrowe za rok 1947, k. 19; t. 16, Notatka do Centralnego KŻP, II 1946, k. 4; H. Zamojski, *op. cit.*, s. 246.

39 APO, KŻP, t. 8, Sprawozdanie opisowo-cyfrowe za rok 1947, k. 19; Sprawozdanie z działalności, 1 II – 22 IV 1949 r., k. 29; t. 16, Raport Komisji Mieszanej przy Wojewódzkim KŻP w Olsztynie, 8 V 1948 r., k. 105.

narodowości żydowskiej (Mollenhauer), która wraz z mężem w 1946 r. wyjechała z Olsztyna do Niemiec. Swój majątek, prócz cennych ksiązek, zapisała Komitetowi Żydowskiemu w Olsztynie. Bibliotekę postanowiła natomiast ofiarować Uniwersytetowi Hebrajskiemu w Jerozolimie. Dopilnować tego miał pracownik olsztyńskiego Komitetu⁴⁰. Innym razem, w styczniu 1947 r. członkowie referatu ds. opieki nad dzieckiem zostali zobowiązani do zaznajomienia lokalnej społeczności z możliwością wysłania sierot żydowskich (w wieku od 3 do 14 lat) do Meksyku, gdzie miały trafić do tamtejszych domów dziecka lub – jak zapewniano – zostać adoptowane przez „ludzi dobrze sytuowanych”. Przy okazji należało też ustalić, ile samotnych dzieci narodowości żydowskiej pozostawało poza sierocińcami.

Wiosną 1947 r. wpłynęła prośba z Federacji Żydów Polskich, osiadłych w amerykańskiej strefie okupacyjnej, o udzielenie im pomocy w odzyskaniu majątków, w tym rzeczy osobistych, pozostałych w Polsce. Innym razem olsztyński Komitet pośredniczył w zebraniu grupy młodych mieszkańców Olsztyna pochodzenia żydowskiego, których zamierzano delegować do Wrocławia na Ogólnopolski Zlot Młodzieży Żydowskiej, zaplanowany na maj 1947 r. Za pośrednictwem KŻP w Olsztynie informowano też, że np. w tygodniku „Radio i Świat” publikowano nazwiska osób żydowskiego pochodzenia poszukiwanych przez krewnych.

We wrześniu 1947 r. w całym kraju Komitety Żydowskie otrzymały informację o planowanej budowie pomnika Bohaterów Getta Warszawskiego (drugiego, większego, odsłoniętego 19 kwietnia 1948 r.; pierwszy odsłonięto 16 kwietnia 1946 r.). Proszono, by w Komitecie olsztyńskim wytypowano czternastoosobową grupę młodych ludzi do pomocy przy niwelowaniu terenu. Pracą mieli symbolicznie uczcić pamięć o powstaniu i jednocześnie miał to być ich wkład w odbudowę stolicy⁴¹.

Materiał źródłowy odnoszący się bezpośrednio do działalności Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego w Olsztynie ukazuje tę instytucję jako zajmującą się niemal wyłącznie pomocą materialną i rzeczową oraz udzielaniem wsparcia w dziedzinie oświaty i kultury. Próżno szukać odniesień do sytuacji politycznej w mieście, w regionie czy w kraju. Tym zajmowano się w czasie organizowanych w Łodzi zebrań władz naczelnych Centralnego KŻP, w których brali udział przewodniczący poszczególnych Komitetów z całego kraju⁴².

Tylko kilkakrotnie, w latach 1946–1949, oficjalne zalecenia dla olsztyńskich władz KŻP były innej natury, bo odnosiły się do aktualnych wydarzeń. Nie wyróżniały się jednak niczym szczególnym. Przykładem może być instrukcja nadesłana w końcu kwietnia 1946 r., odnosząca się do zbliżającego się święta pierwszomajowego. Sugerowano, by w Olsztynie Komitet postarał się zmobilizować do wzięcia udziału

40 *Ibidem*, t. 16, Pismo z 5 IV 1949 r., k. 133.

41 *Ibidem*, t. 8, Pismo z CKŻP do WKŻ w Olsztynie, Warszawa, 7 I 1947 r., k. 41; Pismo z Federation of Jews from Poland, Munich, Germany do Wojewódzkiego KŻP w Olsztynie, Monachium, 15 IV 1947 r., k. 51; t. 16, Pismo z WKŻ w Olsztynie do Poselstwa Państwa Izrael w Warszawie, Olsztyn, 21 X 1948 r., k. 39; Pismo z CKŻP do WKŻ w Olsztynie, Warszawa 24 II 1947 r., k. 45; Pismo z CKŻP do WKŻ w Olsztynie, 6 IX 1947 r., k. 63; t. 19, Pismo z Centrali TOZ do Delegatury TOZ w Olsztynie, Łódź, 4 IX 1946 r., k. 59.

42 Por. *Ibidem*, t. 3.

w obchodach jak największej młodych ludzi. W przeddzień uroczystości zalecano zorganizować akademię, z czterema referatami na temat historii obchodów tego święta. Miała też być część artystyczna, wypełniona „recytacjami, śpiewem i tańcem”⁴³.

Także zbliżające się referendum ludowe było tematem poruszonym przez członków Zarządu Wojewódzkiego KŻP. Podczas specjalnego posiedzenia w dniu 26 czerwca 1946 r. przygotowano uchwałę, w której znalazło się sformułowanie, że „Żydzi obecni na tym wiecu” (udział wzięło ok. 70 osób) w pełni solidaryzują się z polityką polskich władz. Zapewniano, że w dniu referendum „jak jeden mąż” pójdą głosować „trzy razy TAK”⁴⁴. Podobnego zaangażowania oczekiwano w okresie przygotowań do wyborów parlamentarnych w styczniu następnego roku.

Olsztyński Komitet Żydowski zorganizował też wiec protestacyjny, nawiązujący do pogromu w Kielcach⁴⁵. Zebrani 9 lipca 1946 r. wyrazili sprzeciw wobec tych wydarzeń. Dzień później tekst podjętej rezolucji przesłano do siedziby Centralnego KŻP. Napisano tam, że Żydzi zebrani na wiecu protestacyjnym przeciw pogromowi w Kielcach potępiają najostrzej reakcję rodzimą [oraz] inspiratorów zagranicznych, która kontynuując politykę hitlera [tak w oryginale], wyciąga dłoń na bezbronnych [i] zamordowała w bestialski sposób 34 osoby i 42 raniła. Żądamy najsurowszej kary dla winnych, zwłaszcza dla funkcjonariuszy MO [Milicji Obywatelskiej], którzy miast stać na straży bezpieczeństwa ładu, dali się sprowokować [i] pomogli mordować bezbronnych Żydów⁴⁶.

Reakcją olsztyńskiego Zarządu na wydarzenia w Kielcach było też zatrudnienie wartownika do stałej ochrony siedziby Wojewódzkiego KŻP. Mimo pewnego niepokoju, w kolejnych raportach z Olsztyna nie odnotowywano jakichkolwiek zagrożeń dla ludności żydowskiej.

Dodać w tym miejscu należy, że w następstwie pogromu kieleckiego wzrosła liczba wyjazdów z Polski ludności żydowskiej (w Olsztynie zjawisko to bezpośrednio po lipcu 1946 r. nie było odnotowane). Aby złagodzić poczucie trwogi, władze zdecydowały o wydawaniu pozwoleń na wyjazdy z kraju, co uznać należy za ewenement wśród państw bloku wschodniego. Dodatkowo zdecydowano wesprzeć tych, którzy pozostali. Utworzono Urząd Komisarza ds. Produktywizacji Ludności Żydowskiej, skąd udzielano wsparcia finansowego, m.in. na ratowanie spółdzielczości⁴⁷.

Kolejne nasilenie aktywności politycznej olsztyńskiego KŻP nastąpiło wiosną 1948 r., co związane było z wybuchem konfliktu żydowsko-arabskiego. W mieście

43 *Ibidem*, t. 16, Pismo z Centralnego KŻP do Wojewódzkiego KŻP w Olsztynie, Warszawa, 22 IV 1947 r., k. 50.

44 *Ibidem*, t. 2, Rezolucja podjęta przez Wojewódzki KŻP z 26 VI 1946 r., k. 8; t. 8, Sprawozdanie z działalności WKŻ w Olsztynie, VI 1946 r., k. 1, 1v.; R. Gieszczyńska, W. Gieszczyński, *op. cit.*, s. 238.

45 Por. np.: *Wokół pogromu kieleckiego*, t. 1, red. Ł. Kamiński i J. Żaryn, Warszawa 2006, t. 2, red. L. Bukowski, A. Jankowski, J. Żaryn, Warszawa 2008.

46 APO, WKŻ, t. 16, Rezolucja z 9 lipca 1946 r., k. 16.

47 B. Szaynok, *Komuniści w Polsce*, s. 194; por. też: M. Pisarski, *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1948*, [w:] *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1997.

zorganizowano wówczas akcję zbierania pieniędzy przeznaczonych na pomoc walczącym. Zgromadzono ok. 80 tys. zł, co uznano – w porównaniu z innymi polskimi miastami – za kwotę niewielką, w istocie odzwierciedlającą i liczbę Żydów w Olsztynie, i ich status majątkowy. Sytuacji na Bliskim Wschodzie poświęcono też zebranie zwołane 21 marca 1948 r. w siedzibie Delegatury. Był okolicznościowy referat i dyskusja, a sprawozdanie ze spotkania zamieszczono w „Życiu Olsztyńskim” i „Głosie Ludu”. Szymon Szafirstejn, członek Zarządu olsztyńskiej Delegatury, w związku z ogłoszeniem utworzenia Państwa Izrael w dniu 14 maja 1948 r., zobowiązał się przygotować stosowny artykuł prasowy, który miał być opublikowany w wydawanym przez Centralny KŻP tygodniku „Dos Naje Lebn” i w „Głosie Ludu”⁴⁸.

Z dwóch ostatnich lat istnienia KŻP w Olsztynie nie zachowało się wiele informacji odnoszących się do spraw natury organizacyjnej. Wiadomo, że w połowie grudnia 1948 r. otrzymano zalecenie przeprowadzenia całościowej inwentaryzacji wszelkich dóbr, w tym zwłaszcza zawartości magazynu, znajdującego się w lokalu przy ul. Warszawskiej. Protokół inwentaryzacyjny wysłano 5 stycznia 1949 r., a ów magazyn, po opróżnieniu, przekazano z przeznaczeniem na mieszkanie prywatne delegatowi prowadzącemu Delegaturę, której siedzibę przeniesiono wówczas do jednego pomieszczeń przy ul. Stalina. Także w tym czasie rozwiązano wszelkie umowy ubezpieczeniowe zawarte z Wojewódzkim Komitetem Żydowskim w Olsztynie⁴⁹.

Pod koniec stycznia 1949 r. jedyny wówczas pobierający wynagrodzenie pracownik Delegatury (Jerzy Sokalski), wg umowy ustnej zawartej z kierownikiem Wydziału Organizacyjnego i Kontroli Centralnego KŻP, „przeszedł na pracę honorową”⁵⁰. W tym czasie zarejestrowanych było w olsztyńskiej Delegaturze tylko ok. 100 Żydów. Działalność Biura w zasadzie zanikła (w pierwszym kwartale 1949 r. odnotowano zaledwie pięć podań o udzielenie pomocy finansowej, odzieżowej bądź żywnościowej).

Olsztyńska Delegatura Centralnego Komitetu Żydów Polskich przesłała istnieć prawdopodobnie już przed wakacjami 1949 r., choć konkretnej daty nie udało się ustalić (struktury centralne zlikwidowano w październiku roku następnego). Jerzy Sokalski, kierujący Delegaturą, w zastępstwie prezesa, od września 1947 r., po jej likwidacji został dyrektorem Hurtowni Rejonowej Centrali Handlowej Przemysłu Odzieżowego w Olsztynie i, jak zwrócił uwagę w piśmie do Centralnego Komitetu z września 1949 r., utrzymywał kontakty ze środowiskiem olsztyńskich Żydów, zarówno dawnych pracowników Delegatury, jak i ich podopiecznymi. Pomagał im, m.in. dając zatrudnienie w podległych sobie sklepach odzieżowych (pracę tam znaleźli np. Wiśnia

48 APO, WKŻ, t. 8, Sprawozdanie dla CKŻ w Polsce, Olsztyn, 17 IV 1948 r., k. 25; t. 2, Odpis protokołu posiedzenia Zarządu WKŻ z 16 V 1948 r., k. 11; zob. też.: B. Szaynok, *Problematyka izraelska w działaniach MBP i MSW 1948–1948*, [w]: *Społeczność żydowska w PRL przed kampanią antysemicką lat 1967–1968 i po niej*, red. G. Berendta, Warszawa 2009, s. 67.

49 APO, WKŻ, t. 8, Sprawozdanie z działalności, 1 II – 22 IV 1949 r., k. 29; t. 16, Pismo z Centralnego KŻP, Warszawa 14 XII 1948 r., k. 129; Pismo Delegatury Centralnego KŻP do Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych w Olsztynie, 22 VI 1949 r., k. 135.

50 *Ibidem*, Sprawozdanie z działalności, 1 II – 22 IV 1949 r., k. 29.

Chaim, Malina Nachman i niejaki Ajzengarta). Z kolei Brest Szaja został szefem handlowym Hurtowni Rejonowej CHPO, a Szlejf Dubicki został kierownikiem sklepu w Ostródzie⁵¹.

*

Centralna organizacja Żydów polskich wraz z jej terenowymi oddziałami okazała się tylko formą doraźną, jako „czasowy sposób organizacji życia żydowskiego, a nie swego rodzaju bastion, który powinien być w szczególności sposób broniący [...] jako trwała forma organizacji życia społecznego Żydów”⁵². Jeszcze jesienią 1947 r. uchwała Sekretariatu KC PPR w sprawie przyszłości ludności żydowskiej w Polsce przynosiła zapowiedź dalszego wsparcia ze strony państwa i wspólną pracę dla dobra kraju i dla „ugruntowania ustroju”. Mogło się wydawać, że dokument ten stanowi oficjalną wykładnię postawy władz, co jednak nie wykluczało działań represyjnych wobec Żydów nieprzychylnych Polsce Ludowej. Zajmująca się tą problematyką Bożena Szaynok wskazała, że sygnały o nadchodzących zmianach pojawiły się latem 1948 r. Za symboliczny ich początek uznać należy likwidację osobnego pawilonu na Wystawie Ziemi Odzyskanych we Wrocławiu, gdzie zamierzano ukazać dokonania ludności żydowskiej w powojennej Polsce⁵³.

Między 1948 i 1949 r. żydowscy komuniści stopniowo zdominowali struktury Centralnego KŻP. W kolejnych miesiącach stopniowo zanikała autonomia żydowskich partii, organizacji społecznych oraz spółdzielni zorganizowanych i prowadzonych przez Żydów. Kongregacje religijne zostały podporządkowane Centralnemu KŻP. Upaństwowiano lub likwidowano przedsiębiorstwa, placówki służby zdrowia, sanatoria i tłumiono działalność placówek kultury, ograniczono swobodę oświaty, łącznie z likwidacją szkół żydowskich⁵⁴. Wykonywanie praktyk religijnych stawało się niemożliwe. Z kraju wyjeżdżali zastraszeni działacze Jointu, Towarzystwa Ochrony Zdrowia i Organizacji Rozwoju Twórczości. Niektórych oskarżono o szpiegostwo i wydalono z kraju.

Likwidacja odrębności i „ujednolicanie” życia publicznego stawało się faktem. Organizacje żydowskie, w tym także Delegatura w Olsztynie, utraciły dotychczasową, pewną niezależność i swobodę, a w istocie – pod pozorem głoszonych haseł o „rozszerzaniu bazy społecznej” – stały się strukturami opanowanymi i kontrolowanymi przez działaczy PZPR⁵⁵.

51 *Ibidem*, Pismo Delegata Sokalskiego do Centralnego KŻP, Olsztyn, 24 IX 1949 r., k. 140–141.

52 A. Grabski, *Działalność komunistów*, s. 45.

53 B. Szaynok, *Komuniści w Polsce*, s. 194–196.

54 *Ibidem*, s. 196–197.

55 H. Zamojski, *op. cit.*, s. 243–244.

Przyspieszonej laicyzacji Żydów sprzyjała emigracja z Polski wielu rabinów. W czasie ogólnopolskiego zjazdu delegatów żydowskich kongregacji wyznaniowych, zwołanego w sierpniu 1949 r. w Warszawie, zdecydowano o rozwiązaniu Naczelnej Rady Religijnej Żydów Polskich oraz Komitetu Organizacyjnego Żydowskich Kongregacji Wyznaniowych. W ich miejsce utworzono Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego w Polsce. Wcześniej, w roku 1948 i 1949 kongregacje religijne pozbawiono samodzielności finansowej⁵⁶. W marcu 1948 r. z Centralnego KZP wysłano m.in. do Olsztyna pismo, w którym wyjaśniano, że „subwencionowane będą tylko te kongregacje w terenie, które wykazują jakąkolwiek działalność wyznaniową”⁵⁷, którą mogłaby zostać wsparta materialnie.

Przypięczeniem likwidacji dotychczasowej odrębności stało się połączenie 29 października 1950 r. Centralnego Komitetu Żydów Polskich z Żydowskim Towarzystwem Kultury i utworzenie Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce (do 1989 r. była to jedyna świecka organizacja Żydów w kraju). Towarzystwo było finansowane i kontrolowane przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego⁵⁸.

*

Okres przejmowania władzy i umacniania pozycji w państwie przez Polską Partię Robotniczą w polityce narodowościowej był względnie łagodny wobec mniejszości narodowych, przy czym polityka komunistów wobec Żydów w tamtym okresie nie była jednolita. W efekcie, na tle innych narodowości, sytuacja tej ludności w Polsce wydawała się korzystniejsza niż innych grup (własne ugrupowania polityczne, szkolnictwo, rozwój kultury). Wpływ na to miała zarówno ówczesna sytuacja międzynarodowa, zainteresowanie opinii światowej losom Żydów jako narodem szczególnie doświadczonym przez wojnę, jak i specyficzna postawa komunistów w Polsce, z jednej strony zabiegających o przejęcie pełni władzy, z drugiej zaś czyniących zabiegi o zyskanie poparcia społecznego dla swoich działań.

Działający w Olsztynie Wojewódzki Komitet Żydów Polskich (od września 1947 r., do końca istnienia, jako Delegatura Centralnego KZP) przede wszystkim zajmował się udzielaniem wsparcia dla osób deklarujących narodowość żydowską i koordynacją działań mających na celu pomoc w adaptowaniu się do życia po końcu wojny i związaną z tym aktywizację zawodową, krzewienie, zwłaszcza wśród młodych, kultury i oświaty żydowskiej, wreszcie otaczania tych ludzi opieką socjalną i medyczną. Podopieczni Komitetu byli zazwyczaj ludźmi słabo zarabiającymi, zajmującymi mniej eksponowane stanowiska.

W kolejnych powojennych latach – jak ustalił Andrzej Sakson – na Warmii i Mazurach społeczność polskich Żydów była niewielka i rozproszona, a Polacy żydowskiego

56 A. Grabski, *Żydowski ruch kombatancki w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 2002, s. 40.

57 APO, WKŻ, t. 16, Pismo z Komitetu Organizacyjnego Żydowskich Kongregacji Wyznaniowych do Delegatury Centralnego KZP w Olsztynie, Warszawa, 9 III 1948 r., k. 86; H. Zamojski, *op. cit.*, s. 246.

58 A. Grabski, *Żydowski ruch kombatancki*, s. 40.

pochodzenia w większości przypadków zostali zasymilowani, toteż zbiorowość ta nie stanowiła widocznej i odrębnej grupy⁵⁹. Stan ten korespondował z wizerunkiem preferowanego wówczas „ujednoliconego” społeczeństwa, pozbawionego cech indywidualnych, charakterystycznych dla odrębności narodowościowych.

Bibliografia

- Chodakiewicz M.J., *Po zagładzie. Stosunki polsko-żydowskie 1944–1947*, Warszawa 2008
- Gieszczyńska R., Gieszczyński W., *Żydzi na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej. Zarys problematyki*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 10 (2/2006), s. 231–243
- Grabski A., *Działalność komunistów wśród Żydów w Polsce (1944–1949)*, Warszawa 2004
- Grabski A., *Żydowski ruch kombatancki w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 2002
- Korboński S., *Polacy, Żydzi i Holocaust*, Warszawa 2011
- Pisarski M., *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1948*, [w:] *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1997
- Reale E., *Raporty. Polska 1945–1946*, Warszawa 1991
- Sakson A., *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*, Poznań 1998
- Szwagrzyk K., *Żydzi w kierownictwie UB. Stereotyp czy rzeczywistość*, „Biuletyn IPN”, nr 58 (11/2005), s. 37–42
- Szaynok B., *Komuniści w Polsce (PPR/PZPR) wobec ludności żydowskiej (1945–1953)*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 5 (2/2004), s. 185–203
- Szaynok B., *Problematyka izraelska w działaniach MBP i MSW 1948–1948*, [w:] *Społeczność żydowska w PRL przed kampanią antysemitką lat 1967–1968 i po niej*, red. G. Berendta, Warszawa 2009, s. 66–74
- Wokół pogromu kieleckiego*, t. 1, red. Ł. Kamiński i J. Żaryn, Warszawa 2006
- Wokół pogromu kieleckiego*, t. 2, red. L. Bukowski, A. Jankowski, J. Żaryn, Warszawa 2008
- Zamojski M.H., *Polacy i Żydzi. Dzieje sąsiedztwa – dzieje waśni. Historia stosunków polsko-żydowskich*, Warszawa 2012

Ryszard Tomkiewicz

Komitet Żydowski w Olsztynie (1946–1949)

Streszczenie: Tekst dotyczy funkcjonowania w latach 1946–1949 w Olsztynie Wojewódzkiego Komitetu Żydów Polskich (od września 1947 r. do końca istnienia pełniącego funkcję Delegatury Centralnego KŻP). Autor podkreśla, że instytucja ta przede wszystkim zajmowała się udzielaniem wsparcia dla osób deklarujących narodowość żydowską i koordynacją działań mających na celu pomoc w adaptowaniu się do życia po końcu wojny i związaną z tym aktywizację zawodową, krzewienie, zwłaszcza wśród młodych, kultury i oświaty żydowskiej, wreszcie otaczanie tych ludzi opieką socjalną i medyczną. Wspominane są konkretne akcje podejmowane przez olsztyński KŻP (protest w sprawie pogromu kieleckiego, organizacja świąt żydowskich, obchodzenie rocznic i jubileuszy). Nie zabrakło również informacji o składzie personalnym władz Komitetu.

The Jewish Committee in Olsztyn (1946–1949)

Abstract: This text concerns the operation in the years 1946–1949 of the Regional Committee of Polish Jews (CPJ) in Olsztyn (from September 1947 to the disbanding of the Central Committee of the CPJ). The author stresses that, above all, this institution was concerned with providing support for those people who declared themselves to be Jews and coordinated activities aimed at helping such people in their adaptation to life after the end of the war. Such activities included providing professional support, the promotion – especially among young people – of Jewish culture and education, and finally ensuring these people access to social and medical care. The text provides concrete example of activities undertaken by the CPJ in Olsztyn (a protest about the Kielce pogrom, organisation of Jewish festivals and holy days, marking of anniversaries and jubilees). There is also detailed information about the leading members of the committee.

Słowa kluczowe: Wojewódzki Komitet Żydów Polskich w Olsztynie, pomoc materialna, aktywizacja zawodowa, działalność kulturalno-oświatowa, TOZ, lata 1946–1949

Key words: Regional committee of Polish Jews in Olsztyn, material aid, professional support, cultural-educational activity, the years 1946–1949
